

УДК 347.13 (436) (094.4) «1895»

АВСТРІЙСЬКИЙ ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ КОДЕКС 1895 РОКУ: ПРИЧИНИ УКЛАДЕННЯ, СТРУКТУРА І ЗМІСТ

AUSTRIAN CODE OF CIVIL PROCEDURE 1895: REASONS FOR MAKING THE STRUCTURE AND CONTENTS

*Думич Х.М.,
аспірант кафедри історії держави, права
та політико-правових учень юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка*

У статті розкрито соціально-політичні та правові передумови укладення австрійського Цивільного процесуального кодексу 1895 р. Значну увагу зосереджено на аналізі структури і змісту цього Кодексу, особливостей його застосування в Галичині в складі Австро-Угорщини. Проаналізовано цивільно-процесуальні норми, які вплинули на подальший розвиток цивільних-процесуальних правовідносин українських земель у складі Австрії та Австро-Угорщини.

Ключові слова: кодифікація, цивільно-процесуальні відносини, цивільний процесуальний кодекс, українські землі, Австрія й Австро-Угорщина.

В статье раскрыты социально-политические и правовые предпосылки заключения австрийского Гражданского процессуального кодекса 1895 г. Значительное внимание уделяется анализу структуры и содержания данного Кодекса, особенностей его применения в Галичине в составе Австро-Венгрии. Проанализированы гражданско-процесуальные нормы, которые повлияли на дальнейшее развитие гражданских процессуальных правоотношений украинских земель в составе Австрии и Австро-Венгрии.

Ключевые слова: кодификация, гражданско-процесуальные отношения, гражданский процессуальный кодекс, украинские земли, Австрия и Австро-Венгрия.

Article deals with the socio-political and legal prerequisites for concluding the Austrian Code of Civil Procedure 1895. Special attention is paid to the analysis of the structure and content of the Code and its specific application in Galicia in the Austro-Hungarian Empire. The analysis of civil procedural rules which affected the further development of civil legal proceedings Ukrainian lands in the Austrian and Austro-Hungary.

Key words: codification, civil procedure, civil procedure code, the Ukrainian lands, Austria and Austria-Hungary.

Актуальність теми. Серед багатьох історико-правових явищ на сьогодні велике значення має дослідження історії цивільного процесуального права України. Особливу увагу привертає становлення й розвиток цивільно-процесуального законодавства Галичини в складі Австрії та Австро-Угорщини, аналіз цивільно-процесуальних норм, судових рішень, які вплинули на подальший розвиток цивільно-процесуальних правовідносин українських земель у складі Австрії та Австро-Угорщини. Важливим є ви-

вчення історико-правового досвіду для подальшого розвитку цивільно-процесуального законодавства в сучасних умовах.

Питання формування, розвитку цивільно-процесуального законодавства Галичини в складі Австрійської імперії та Австро-Угорської монархії були предметом наукового інтересу деяких польських, українських і російських учених, таких як І. Бойко, В. Вергановський, В. Годлевський, А. Дольницький, О. Кондратюк, Ф. Ксавері, В. Кульчицький, К. Ле-

вицький, М. Никифорак, Н. Панич, Б. Тищик, Н. Тур та ін.

Метою статті є з'ясування причин укладення австрійського цивільного процесуального кодексу 1895 р., визначення його структури й характеристики його змісту.

Виклад основного матеріалу. В умовах розвитку Української суверенної держави проблема судового захисту відносин власності набула великої суспільної ваги. У сучасних умовах гостро стоїть питання подальшого розвитку цивільного процесуального законодавства, яке має відповідати стандартам правової держави, закріпленим у Конституції України, основоположним принципам цивільного законодавства тощо. Удосконалення цивільно-процесуального законодавства України передбачає комплексне реформування відповідно до вимог міжнародних стандартів і має забезпечити ефективний, дієвий механізм захисту порушених, невизнаних або оскаржуваних цивільних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Крім цього, необхідно забезпечити ефективний доступ громадян до суду, реальну незалежність суддів і гарантоване право людини на справедливий судовий захист. Зазначене реформування цивільного судочинства України неможливе без дослідження історико-правового досвіду становлення та розвитку цивільно-процесуального законодавства. Особливу увагу привертають історико-правові процеси становлення й розвитку цивільного процесуального законодавства в Австрії та Австро-Угорщині, особливості його застосування в Галичині (1772–1918 рр.)

Як відомо, у 1772 р. за результатами першого поділу Речі Посполитої Галичина була анексована Австрією. Остаточне входження Галичини до складу Австрії було юридично оформлено договором між Австрією, Пруссією та Росією від 03 травня 1815 р. За Кючук-Кайнарджийським мирним договором 1774 р., укладеним між Росією та Туреччиною, до складу Австрії було приєднано також і Буковину. У складі Габсбурзької монархії з 1526 р. перебувала Угорщина, яка ще з 1326 р. захопила населене українцями Закарпаття.

Після приєднання Галичини австрійський уряд розпочав масштабну економічну експлуатацію її природних багатств і людських ресурсів. Економічна політика Австрії на західноукраїнських землях зводилася до використання їх природних багатств і була спрямована на те, щоб зробити її додатком промислових районів монархії [6, с. 73–77]. Промислова відсталість Галичини відображалася в тому, що сировину з таких найбільших галузей промисловості, як гірнична, нафтовидобувна, вивозили з території Галичини для її подальшої промислової переробки на виробництвах у центральних районах Австрії, а згодом і Австро-Угорщини. Натомість промислову продукцію, зокрема вироби з металу, постачали в Галичину з Англії, Пруссії та Польщі [7, с. 486].

Значною мірою як аграрний край Галичина слугувала невичерпним джерелом якісного хліба й м'яса для Австрійської монархії [1, с. 8]. У Галичині

простежувалась дешевизна робочої сили, унаслідок чого наявність великої кількості безробітних давали власникам підприємств у Галичині можливість порушувати насамперед соціально-економічні права своїх робітників, не забезпечуючи при цьому належних умов і безпеки праці [4, с. 88–96].

Після приєднання Галичини австрійський уряд розпочав активні дії щодо організації на її території органів державної влади та крайового самоврядування за зразком австрійської системи органів влади. Значну увагу австрійського двору зосереджено також і на нормативно-правовому забезпеченні їх організації й діяльності. Це було зумовлено передусім тим, що на території Галичини у другій половині XVIII ст. продовжували діяти старі норми польського права, які не відповідали тогочасним історичним і суспільним реаліям, містили значну кількість феодалних та напівфеодалних пережитків і були відмінними від джерел австрійського права.

Запровадивши в Галичині подібну до австрійської систему державних органів влади та крайового самоврядування, австрійський уряд обмежив участь польської шляхти в діяльності органів місцевої влади, а також поширив дію австрійського права на територію всієї імперії. Починаючи з 1772 р., на західноукраїнських землях поступово впроваджують австрійське законодавство [1, с. 46–47].

Коронний край Галичини і Лодемерії був місцем випробування багатьох австрійських нормативно-правових актів, і лише після їхнього визнання, схвалення дія цих нормативно-правових актів поширювалася на територію всієї австрійської імперії. У своїй законодавчій сфері австрійський уряд значну увагу приділяв регулюванню цивільних-процесуальних правовідносин. Це було викликано необхідністю мати нормативно-правовий акт, який регулював би механізм захисту порушених чи обмежених цивільних прав.

Насамперед потрібно було упорядкувати правові норми, які передбачали процедуру захисту цивільних прав, тобто необхідно було здійснити кодифікацію цивільно-правових норм щодо процедури захисту цивільних прав, закріплених Австрійським цивільним кодексом 1811 р. Цивільний кодекс 1811 р. складався з трьох частин, які ділилися на 1502 статті. У вступі (ст. 1–14) викладено загальні міркування про цивільний закон, а саме: предмет цивільного права, провінційний статус, судові вироки, привілеї, тлумачення закону тощо. Перша частина (ст. 15–284) присвячена особистим правам, правам подружжя, правам батьків і дітей, а також правам опікунів та сиріт (тобто сімейному ц опікунському праву); друга (ст. 285–1341) – майновим (речовим) і особисто-майновим правам: праву власності, праву застави, праву на відшкодування шкоди та праву на задоволення позову тощо; третя частина (ст. 1342–1502) присвячена спільним постановам, що стосувалися особистих і майнових прав (про затвердження, зміну й скасування прав і обов'язків, а також про давність і прострочення) [3, с. 46–51].

Перші помітні спроби щодо кодифікації права австрійських земель були зроблені ще за Максиміліана

І. Їх результатом став *Codex Austriacus* (1704–1777 pp.), де було вміщено цісарські мандати, декрети та резолюції. Франц фон Карієнт був першим, хто систематизував австрійське право у формі інкорпорації й видав у 1704 р. у Відні всі нормативні акти, що були прийняті або затверджені, починаючи з правління Фердинанда I [8, с. 18–21].

В Австрійській монархії до кінця XVIII ст. існувала певна єдність правових норм стосовно судового процесу, що базувалася на єдиних засадах. Проте були й деякі особливості в окремих землях Австрії, існувала й суперечність між міським і сільським правом. Спроби партикулярного розв'язання проблеми застосування австрійського права були випереджені рішенням австрійської влади здійснити для всіх земель кодифікацію права і створити «одноформний спосіб перебігу процесу». Результатом кодифікаційних робіт став Загальний судовий порядок, затверджений Йосифом II 01 травня 1781 р., за яким австрійське цивільно-процесуальне право стало правом закону. Його дія поширилась у Галичині в 1784 р. Так, наприклад, § 437 Загального порядку судочинства 1781 р. зобов'язував суддю дотримуватися точного застосування закону, дослівного тексту закону й забороняв йому відхилятися від закону через загрозу неправильного його застосування, забороняв «тлумачити розум закону» [5, с. 904].

Кодифікація австрійського цивільного процесуального права до правління Марії Терези складалася з численних статутів, виданих для окремих коронних країв і територій. Лише імператриця Марія Тереза порушила питання про необхідність здійснення цілісної кодифікації і створила у 1753 р. спеціальну комісію. Пізніше імперський уряд створив низку комісій, які мали назву придворних.

Перша комісія розпочала свою роботу 03 травня 1753 р. Одним із перших кодифікованих актів австрійського права, дію якого було поширено на територію Галичини, став Кодекс вексельного права 1763 р., яким урегулювалися відносини у сфері вексельних зобов'язань. На території Галичини відносини в цій сфері до 1775 р. регулювало українське звичаєве право, яке, однак, у міру свого формалізму та складності було нездатним забезпечувати якісне правове регулювання вексельних операцій, що перешкоджало їх швидкому здійсненню. У 1775 р. чинність цього Кодексу була поширена на територію Галичини й Буковини.

Проект австрійського цивільного процесуального кодексу, який, відпрацьований через комісію, набув імператорської санкції лише за панування Йосифа II 03 травня 1781 р., а чинності з 01 травня 1782 р. як Загальний судовий закон. Цей закон відомий під назвою «Йосефінський».

Як засвідчила практика, цей Закон виявився недосконалим. У зв'язку з цим було розпочато знову видання низки декретів і резолюцій. Це змусило імператора Леопольда II активізувати нові кодифікаційні роботи, у результаті яких був складений проект нового кодексу, санкціонований як закон 26 березня 1796 р., опублікований 19 грудня 1796 р., набув чин-

ності з 01 травня 1797 р. спочатку лише для Західної Галичини. Закон носив назву «Західногалицький» (Західна Галичина). Пізніше свою чинність він поширив на території Східної Галичини та Буковини (1807 р.), у Королівстві Далмація (1815 р.), Стрию (1815 р.) та у Великому Краківському Князівстві (1855 р.).

Австрійський Цивільний процесуальний кодекс 1796 р. складався з 43 розділів і 617 статей, які регулювали всі стадії цивільного судочинства, від позовної заяви до виконання судового рішення. Проте судовий процес характеризувався повільністю, тягатиною, дорожнечою суду й тому виявився фактично недоступним для незаможного населення. Навіть тогочасні юристи визнавали, що «встановлення істини стало тяжкою і коштовною справою, а правосуддя – повільним і непевним» [5, с. 904]. З цього випливало, що за таким цивільним процесуальним законом суд не міг виконати своє завдання щодо захисту порушених прав громадян.

Видано також низку декретів, резолюцій і розпоряджень від 23 серпня 1819 р. [10, ст. 104], а саме: декрет придворної канцелярії від 24 листопада 1845 р. про розслідування в подружніх справах; розпорядження Міністерства Юстиції від 25 січня 1850 р. про розслідування; імператорський патент від 03 травня 1853 р. про розгляд справ у розслідуванні прав власності у цивільних (правило юрисдикції); імператорський патент від 21 травня 1855 р. про розслідування внутрішнього порядку властей у судах (судова інструкція); розпорядження міністерства юстиції від 18 липня 1859 р. про розслідування в наказовому процесі, тобто про розслідування з нотаріальних документів; про розширюючий наказовий процес для розслідування з інших достовірних документів від 27 листопада 1849 р.; розпорядження від 16 листопада 1858 р. про розслідування у спорах про порушення у володінні (про візуальне розслідування); розпорядження від 12 липня 1872 р. про розслідування у справах із наймання та оренди; розпорядження від 16 травня 1874 р. про розслідування в дріб'язкових справах; так звана процесуальна новела й виконавча новела від 10 червня 1887 р.

У результаті кодифікаційних робіт у 1825 р. було подано новий проект цивільно-процесуального кодексу для всіх австрійських країв. Проте він не отримав схвалення. Пізніше увійшли в дію його розділи про адвокатську ординацію 1849 р., закон про компетенцію судів 1852 р., закон про судочинство у безспірних справах 1854 р. та ін.

Декретом від 23 серпня 1819 р. було регламентовано процес у справах про сімейні суперечки. Декрет від 24 жовтня 1845 р. ввів положення про нормальний і скорочений процес. Законним уважався судовий процес, у якому спірне правове відношення розглядалось у повному обсязі із застосуванням усіх процесуальних формальностей; скорочений судовий розгляд – як неповний через розірвання змісту або формальностей, у результаті чого загалом прискорювалось судочинство [5, с. 904]. Було встановлено скорочений процес у справах про порушення права

власності згідно з декретом від 27 жовтня 1849 р. Закон від 25 січня 1850 р. визначав порядок процесу у вексельних судових справах, а цісарська постанова від 16 листопада 1858 р. – порядок процесу у цивільних судових справах про оренду. Ця численність різних за юридичною силою нормативно-правових актів викликала потребу цілісної кодифікації для розслідування в спірних цивільних спорах. Водночас із цим поширились думки про реформу та вирішено скасувати старі принципи писемності й таємності. Ще в Австрійській конституції від 04 березня 1849 р. прийнято засаду, що судовий розгляд мав відбуватися усно й публічно. Основний закон діяв із 21 грудня 1867 р., але однак другий проект 1862 р. ввів принципи таємності та безпосередності. Але жоден із проектів не став законом. Упродовж 1881–1893 рр. була перерва. І лише 1893 р. був прийнятий новий закон, який ухвалив вищенаведені норми. Усі ці закони опрацював доктор права Франц Кляйн, голова секції в міністерстві юстиції та професор Віденського університету.

Реформування цивільного процесуального права було викладено в трьох основних законах, а саме: [9, с. 516].

- закон про виконання судочинства і властивості звичайних судів у цивільних справах від 01 серпня 1895 р.; закон про виконання судочинства і властивості звичайних судів у цивільних справах (правило юрисдикції) від 01 серпня 1895 р.;

- закон про судовий розгляд у цивільних спірних справах від 01 серпня 1895 р.; закон про судовий розгляд у цивільних справах (цивільна процедура) від 01 серпня 1895 р.;

- закон про виконавче розслідування та безпеку від 27 травня 1896 р.; закон про виконавче розслідування та безпеку (виконавчий статут) від 27 травня 1896 р.

Проведена реформа викликала необхідність видання закону про судову організацію від 27 листопада 1896 р. і законів про введення промислових судів від 27 листопада 1896 р. [5, с. 904].

Протягом усього періоду кодифікації цивільно-процесуального законодавства було розроблено проекти цивільних процесуальних кодексів у 1858, 1862, 1867, 1876, 1893 рр., чотири з яких було відхилено. Лише один із них мав успіх – австрійський Цивільний процесуальний кодекс 1895 р., який був розроблений і представлений у палаті депутатів австрійського парламенту-рейхсрату 20 березня 1895 р. Францом Кляйном.

Цивільний кодекс було прийнято 01 серпня 1895 р. як «закон про судовий процес у цивільних справах» і введено в дію з 01 січня 1898 р. Норми цього Кодексу розпали з незначними змінами й доповненнями до розпаду Австро-Угорської монархії у 1918 р. Кодекс складався з двох розділів і 602 статей. Перший розділ містив загальні положення про цивільний процес, а другий – регламентував проходження справ у судах першої інстанції. Саме Кодекс 1895 р. закріпив основні принципи цивільного судочинства усності, гласності, відкритості, безпосередності й вільного подання доказів. Доповненням до Цивільно-процесуального кодексу 1895 р. було обширне (402 статті) положення про екзакуції від 27 травня 1896 р., у якому було детально врегульовано порядок виконання судових рішень по цивільних справах і судових вироків у кримінальних справах у частині примусового стягнення грошових штрафів і судових витрат [2, с. 88].

Крім того, видано вже до тих часів доволі чимало додаткових положень і розпоряджень, а найважливішими з були розпорядження Міністерства юстиції від 05 травня 1897 р. Це розпорядження охоплювало судову інструкцію й таке саме розпорядження від 05 травня 1897 р., включаючи перехідні розслідування при введенні нових процесуальних законів.

Усі вищезазначені закони набрали чинності з 01 січня 1898 р., але постанови щодо арбітражних судів вийшли за 6 місяців після анонсування, тоді як закон про промислові суди лише 01 липня 1898 р.

Висновки. Отже, цивільний процес був галуззю публічного права в судочинстві в Галичині в складі Австрії та Австро-Угорщині. Його завданням було об'єктивне правове регулювання здійснення судочинства, об'єктивний розгляд і вирішення судових справ. Разом із тим не існувало єдності цивільно-процесуальних норм, які чітко регулювали б судовий процес. Хоч до цього часу правовий розвиток ґрунтувався на єдиних засадах, але в окремих регіонах Австрії він був різним, тому виникла необхідність у фіксації порядку реалізації матеріальних норм, що були законодавчо закріплені в Австрійському цивільному кодексі 1811 р. Усе це і призвело до кодифікаційних робіт, наслідком чого стало прийняття 01 червня 1895 р. австрійського Цивільного процесуального кодексу, який став важливим засобом здійснення цивільного судочинства в Галичині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кульчицький В. Джерела права в Галичині за часів австрійського панування / В. Кульчицький // Проблеми правознавства. – 1971. – Вип. 19. – с. 46–47.
2. Апарат управління Галичиною в складі Австро-Угорщини / [В. Кульчицький, І. Бойко, О. Мікула, І. Настасяк]. – Львів, 2002. – С. 88.
3. Кульчицький В. Джерела, структура, основні положення Австрійського цивільного кодексу 1811 р. / В. Кульчицький, І. Левицька // Вісник Львів. ун-ту. Серія «Юридична». – 2009. – Вип. 48. – С. 46–51.
4. Бойко І. Правове регулювання цивільних відносин на українських землях у складі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918 рр.) / І. Бойко // Вісник Львів. ун-ту. Серія «Юридична». – 2013. – Вип. 57. – С. 88–96.
5. Бойко І. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (IX–XX ст.) : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / І. Бойко. – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – С. 904.
6. Панич Н. Анексія Галичини Австрією та поширення австрійського права на її території / Н. Панич // Вісник Львів. ун-ту. Серія «Юридична». – 2006. – Вип. 43. – С. 73–77.

7. Історія України : [підручник для вузів] / [В. Баран, Я. Грицак, Я. Ісаєвич] ; кер. авт. кол. Ю. Зайцев. – 2-ге вид., зі змінами. – Львів : Світ, 1998. – 488 с.
8. Никифорак М.В. Джерела кримінального та кримінально-процесуального права на Буковині у 1775–1918 рр. / М.В. Никифорак // Наук. вісник Чернівецьк. ун-ту : зб. наук. праць. – Вип. 91 : Правознавство. – Чернівці : ЧДУ, 2000. – С. 18–21.
9. Godlewski W. Austriackie prawo procesowe cywilne : [podrecznik systematyczny dla nauki i praktyki] / W. Godlewski. – Lwow, 1900. – s. 516.
10. Godlewski W. O edycji dokumentow i rzeczy wywiadowczych / W. Godlewski. – Lwow, 1896. – s. 104.
8. Никифорак М. З історії кодифікації австрійського цивільного та цивільно-процесуального права / М. Никифорак // Наук. вісник Чернів. ун-ту : зб. наук. праць. – Вип. 82 : Правознавство. – Чернівці : ЧДУ, 2000. – С. 18–21.
9. Godlewski W. Austriackie prawo procesowe cywilne : [podrecznik systematyczny dla nauki i praktyki] / W. Godlewski. – Lwow, 1900. – s. 516.
10. Godlewski W. O edycji dokumentow i rzeczy wywiadowczych / W. Godlewski. – Lwow, 1896. – s. 104.